

РЕЦЕНЗІЯ
на дисертацію Кравець Юлії Олегівни
«Формування соціально-психологічної компетентності підлітків з
порушеннями інтелектуального розвитку»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 053 «Психологія»

Актуальність теми дисертаційної роботи. Основною метою освіти осіб з особливими освітніми потребами є адаптація та соціалізація, підготовка їх до самостійного життя. Особливо вразливу категорію дітей становлять підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку. У процесі впровадження інноваційних технологій гостро постає питання щодо формування в них міжособистісних стосунків, спільної діяльності, норм поведінки, спілкування, вмінь працювати в команді, під керівництвом та інших соціальних компетенцій. Складність проблеми полягає у тому, що сучасне суспільство, хоча й враховує специфіку розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, однак не може знизити до них рівень моральних та соціальних вимог (В. Бондар, В. Засенко, О. Орлов, Л. Прохоренко, В. Синьов, Г. Соколова, І. Татьянчикова, Д. Шульженко, Я. Утьосов та ін.). Тому для повноцінного формування їх соціально-психологічної компетентності необхідно створювати спеціальні умови, які сприяли б розвитку активної, всебічно розвинутої, соціально адаптованої особистості, готової до подальшого життя та діяльності.

Під соціально-психологічною компетентністю вчені розуміють цілісний досвід дитини в розв'язанні життєвих проблем, засвоєні способів виконання ключових функцій, які стосуються багатьох соціальних сфер і соціальних ролей, синтез когнітивного, предметно-практичного і особистісного досвіду (О. Бабяк, Н. Гончарова, В. Кобильченко, І. Омельченко, Л. Прохоренко, Г. Соколова)

Особливу стурбованість вчених та практиків викликає схильність підлітків з порушеннями інтелекту до афективних реакцій, зниження когнітивної здатності до обробки інформації та низька рефлексія власних вчинків, що блокує критичне оцінювання складних ситуацій взаємодії з однолітками або дорослими та усвідомлення причин виникнення соціальних

труднощів. Крім того, в поведінці підлітків з порушеннями інтелекту також виявляються недостатність та незрілість мотивів і механізмів встановлення соціальних контактів із соціумом.

Отже, недостатній рівень наукової розробленості та практичної реалізації означеної проблеми зумовили вибір теми дослідження Кравець Юлії Олегівни «Формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку», яке є досить актуальним для спеціальної психології.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження. Наголошуючи на найсуттєвіших здобутках дисертаційної роботи, вважаємо за необхідне зазначити результати, що мають безперечну новизну, а саме: розроблено чотирифакторну модель соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту, виділено та обґрунтовано основні компетенції, які складають цілісний конструкт соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту – соціальні (довіра до світу, прийняття інших людей), комунікативні (вираженість поведінки у сфері включеності або виключеності в системі комунікації), особистісні (доброзичливість, ступінь вираженості ворожості, агресивності); виділено п'ять основних комунікативних характеристик соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту; з'ясовано особливості соціального, комунікативного та особистісного компонентів в структурі соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту.

Особливо цінним, на нашу думку, є те, що розроблено авторську програму формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту, яка містить елементи психокорекційного тренінгу, консультаційно-корекційну групову і індивідуальну роботу та різні форми тренінгу.

Подальшого розвитку набула ідея компетентнісного підходу в навчанні і вихованні підлітків з порушенням інтелекту; наукові уявленні про можливості соціалізації та соціальної адаптації підлітків з порушенням інтелекту; наукове уявлення про психологічну оцінку соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, **що:** розроблена програма формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку може використовуватися у процесі корекційно-розвивального навчання дітей з порушенням інтелекту; обґрунтована й апробована система діагностичних завдань може використовуватися для розроблення діагностичних методик соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту; визначені експериментальним шляхом особливості соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту можуть використовуватися у диференційній діагностиці особистісного розвитку дітей особливими потребами.

Виділені основні психолого-педагогічні умови формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушенням інтелекту можуть використовуватись в роботі практичних психологів та педагогів; результати дослідження можуть бути корисними при підготовці здобувачів вищої освіти, підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів.

Результати дослідження впроваджено у практичну діяльність закладів освіти, що підтверджено відповідними довідками.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані в дисертації. Вірогідність результатів дослідження забезпечується: методологічним та теоретичним обґрунтуванням вихідних його положень; застосуванням системи методів, адекватних меті, предметові та завданням дослідження.

Достовірність результатів роботи підтверджується широким оприлюдненням й апробацією основних положень та результатів дослідження на науково-практичних заходах міжнародного та всеукраїнського рівнів, шляхом обговорення результатів дисертаційного дослідження на засіданнях відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

Характеристика основних положень роботи. Оцінюючи зміст й завершеність дисертації Кравець Юлії Олегівни «Формування соціально-

психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку» відмітимо, що вона є цілісним структурованим дослідженням, зберігає логічну послідовність та комплексність викладення матеріалу як на рівні роботи в цілому, так і в межах кожного окремого розділу, складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (177 найменувань).

Слід відзначити вміння дисертантки узагальнювати й систематизувати теоретичний матеріал, що принагідно представлено у першому розділі дисертаційної роботи «Теоретичні засади соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку».

Авторкою обґрунтовано теоретичні засади вивчення питання розвитку соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. Здійснено аналіз наукових джерел, які присвячено дослідженню означеного питання, зокрема виявлено ступінь його актуальності та розробленості в науково-методичній літературі, що дало змогу систематизувати погляди на ключові поняття, пов'язані з означеною проблемою.

Визначено сутність поняття «соціально-психологічна компетентність», що розглядається як складноорганізована особистісна система, яка містить в собі різні компетенції: мовленнєву, культурну, предметну, індивідуально-особистісну, соціальну компетенції.

Виокремлено складові соціально-психологічної компетентності, а саме: вміння орієнтуватися в актуальних соціальних ситуаціях, адекватно сприймати та визначати особистісні особливості та емоційні стани інших людей, обирати адекватні та продуктивні способи комунікування з ними та реалізовувати способи і процеси взаємодії.

Обґрунтовано, що у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку здатність до соціальної комунікації послаблено через когнітивні, емоційні та інші особистісні особливості, та одночасно з малим досвідом соціальної комунікації з оточуючими та з соціальною реальністю в широкому контексті все це суттєво впливає на розвиток багатьох особистісних конструктів, до яких, у першу чергу, відноситься соціально-психологічна компетентність.

У роботі представлено теоретичні підходи до соціалізації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, що дало змогу виробити цілісні й переконливі уявлення про соціально-психологічну компетентність як здатність набувати знання, цінності, соціальні навички, соціальну сензитивність, завдяки яким стає можливою інтеграція дитини у суспільство та її адаптивна поведінка.

Цінним, з психологічної точки зору, є другий розділ дисертаційної роботи «Особливості соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку», зокрема здійснено емпіричне дослідження особливостей формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, що складалося з трьох основних етапів: підготовчого, діагностико-формуального та інтерпретаційного та реалізовувалися за допомогою принципів цілісності, позитивності та розвитку (генетичного принципу). Констатовано, що формування соціально-психологічної компетентності у підлітків з порушеннями інтелекту суттєво ускладнюється схильністю до афективної поведінки, проблемами в когнітивній обробці інформації, низькою онтогенетичною рефлексивністю, що, у свою чергу, унеможливорює критичне оцінювання ступеня складності комунікативних ситуацій, розуміння можливих наслідків власних вчинків тощо.

Заслуговує на увагу визначення основних компетенцій, що складають соціальну психологічну компетентність підлітків: соціальні, комунікативні та особистісні. Соціальні передбачають здатність встановлювати та підтримувати здорові відносини з іншими людьми, емпатія, уміння співчувати та розуміти почуття інших, вирішувати конфлікти та працювати в групі; комунікативні – уміння ефективно виражати свої думки та почуття, слухати інших, вибирати правильні способи спілкування в залежності від ситуації, використовувати вербальне та невербальне мовлення; особистісні – уміння розвивати та використовувати власні ресурси для досягнення особистих цілей, що включає саморегуляцію, уміння приймати рішення, розвиток внутрішніх мотивів, а також уміння адаптуватися до змін та впливати на своє оточення).

Важливою для практики спеціальної освіти є розроблена автором програма формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями

інтелектуального розвитку, яка вміщує чотирифакторну модель соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку: «Ворожо-агресивний» фактор з ознаками ускладненої комунікації; «Амбівалентно-включений» фактор з ознаками як неускладненої, так і ускладненої комунікації; «Довірливо-комунікативний» фактор з ознаками неускладненої комунікації та «Сензитивно-приймаючий» фактор з ознаками неускладненої комунікації.

Найбільш значущими принципами організації роботи з підлітками з порушеннями інтелекту було визначено: комплексність психокорекційної роботи; застосування індивідуального та діяльнісного підходу; принципи групової роботи з підлітками «тут і тепер», персоніфікації висловлювань, стимулювання висловлювання почуттів, активності, конфіденційності та спрямованості на практичне застосування результатів; вузькоспеціальні принципи групової роботи з підлітками з порушеннями інтелекту (непримусове, добровільне спілкування, саморозкриття підлітків, позитивний зворотний зв'язок, неконкурентні відносини в групі, мінімум та опосередкованість лабілізації, дистанціювання від невдачі та ідентифікація з успіхом, включеність у гру) та інші форми тренінгової роботи, активізація інтелектуальної та емоційної сфер.

Доведено, що відчуття психологічної захищеності / незахищеності у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку залежить від потреби в приналежності до групи, ступеня адекватності самооцінки, рівня домагань (високий / низький), тривожності, схильності до страхів тощо.

Отримані автором результати дають змогу констатувати ефективність розробленої корекційної програми, спрямованої на формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, впровадження якої сприяло зниженню довіри до незнайомих людей в процесі комунікації та здатності приймати партнера по спілкуванню; зменшенню недоброзичливого, ворожого та агресивного ставлення до оточуючих в процесі спілкування; збільшенню у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку прагнення приналежності до соціальних груп та взаємної зацікавленості в діяльності оточуючих; зменшенню використання

стратегій уникнення при прийнятті рішення та збільшенню використання стратегій прийняття відповідальності; збільшенню потреби в емоційно довірливих відносинах з однолітками.

Наукові положення, пропозиції, висновки і рекомендації, що подано у дисертації, є обґрунтованими та достовірними. Використано системний підхід для аналізу сучасного стану і з'ясування сутності основних компонентів соціально-психологічної компетентності підлітків.

Особистий внесок здобувача полягає у обґрунтуванні структури-соціально-психологічної компетентності як особливого особистісного утворення, яке є важливою складовою в процесі взаємодії людей у суспільстві та в різних моделях людської діяльності; розробленні та апробації діагностичного інструментарію для визначення особливостей сформованості компонентів соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, визначенні умов залучення підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку до соціального простору, у емпіричному дослідженні індивідуальної соціальної ситуації розвитку підлітків з порушеннями інтелекту як основи соціально-психологічної компетентності.

Розроблення авторської корекційної програми формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку базувалось на основі ґрунтовного теоретичного та практичного аналізу теорії діяльності у процесі формування особистості, єдності діяльності й свідомості, концептуальних положень розвитку освіти в Україні, компетентнісному підході в сучасній освіті, концептуальних положеннях щодо формування особистості, теорії корекційної спрямованості навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Усі наукові результати є коректними, обґрунтованими та доведеними до програмних продуктів для практичного застосування.

Отже, дисертація Кравець Юлії Олегівни засвідчує здійснену ґрунтовну пошукову й аналітичну роботу, опрацювання та узагальнення значного масиву інформації. Дисертаційне дослідження характеризується достатнім рівнем обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Оцінювання

змісту дослідницької роботи уможливило стверджувати, що поставлена в ній мета у процесі вирішення головних завдань досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Слід зазначити, що під час роботи з дисертацією порушень вимог не виявлено, текст роботи оригінальний. Аналіз публікацій дисертантки засвідчив їх відповідність вимогам щодо оприлюднення результатів дослідження.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 11 публікаціях (6 одноосібні), з них: 7 статей у наукових фахових виданнях України, публікацій, 3 тез апробаційного характеру, 2 інших.

Зауваження та рекомендації щодо оформлення та змісту дисертації.

Незважаючи на високу якість виконаної дисертаційної роботи, вартими уваги є окремі зауваження, що виникли в процесі рецензування роботи та вимагають уточнень та пояснень.

1. На нашу думку, у першому розділі необхідно було більше дати аналізу вітчизняної практики забезпечення психологічного супроводу старшокласників з порушеннями інтелектуального розвитку у спеціальних закладах загальної середньої освіти в контексті розвитку їхньої соціально-психологічної компетентності, що в свою чергу посилює б актуальність теми даного дослідження.
2. На наш погляд, до третього розділу окремим параграфом необхідно було включити умови формування соціально-психологічної компетентності у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, що сприяло б комплексному навчально-методичному забезпеченню реалізації корекційної програми.
3. Вважаємо за доцільне висловити побажання розробити методичні рекомендації для практичних психологів спеціальних закладів загальної середньої освіти та закладів з інклюзивним навчанням, які забезпечують психологічний супровід та здійснюють формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Проте, зазначені зауваження та рекомендації ні в якому разі не применшують наукову цінність отриманих результатів дослідження, а лише вказують на його оригінальність, широту та можливі перспективи.

Усе вище зазначене дає підстави для **висновку**, що дисертаційна робота Кравець Юлії Олегівни «Формування соціально-психологічної компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку», є завершеною, самостійною науковою працею, яка має новизну та практичне значення, що є вагомим внеском у спеціальну освіту. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам до оформлення дисертацій, порядку присудження наукового ступеня доктора філософії, затвердженими Наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019) і постановою КМ України від 12.01.2022 № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ України № 341 від 21.03.2022 року), а її автор – Кравець Юлія Олегівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії PhD галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» зі спеціальності 053 «Психологія».

Рецензент:

доктор педагогічних наук,

завідувач відділу освіти дітей

з порушеннями інтелектуального розвитку

Інституту спеціальної педагогіки і психології

імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Олена ЧЕБОТАРЬОВА

ЧЕБОТАРЬОВА О.В.

ВЕРДЖУЮ

М.П. (Ярмаченко С.В.)

Інститут спеціальної педагогіки і психології

імені Миколи Ярмаченка

Національної академії педагогічних наук України